

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, dünyaca tanınmış Amerikalı Ermeni yazar William Saroyan'ın yaşamı, yazarlığı ve ailesinin memleketi olan Bitlis'le olan ilişkisi hakkındaki çeşitli yazıları, ve bu arada Saroyan'ın "Bitlis" oyununu, fotoğraflar eşliğinde bir araya getiren bir derlemedir.

Çevirilerde, orijinal metinlerde geçen Türkçe sözcükler *italik* yazıldı. Metinde Ermenice geçen sözcük ve kavramlar ile gazete, kitap, roman adları da aynı şekilde *italik* bırakıldı.

Şiir, öykü ve oyun adları ise tırnak içinde dizildi.

Gerekli görüldüğünde, kimi kişi, olay ve kavramlarla ilgili açıklamalar dipnotlarla verildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

Kitabın yayına hazırlanması sırasındaki katkılarından ötürü Ara Güler'e, Fikret Otyam'a, Manuel Çıtak'a, Serli Barsamyan'a, Sayat Arslanlıoğlu'na ve Nivart Taşçı'ya teşekkür ederiz.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

**AMERİKA'DAN BİTLİS'E
WILLIAM SAROYAN**

A r a s Y a y ı n c ı l ı k

İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z.

34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02

Fax: (0212) 252 65 19

info@arasyayincilik.com

www.arasyayincilik.com

ARAS - 100

Amerika'dan Bitlis'e William Saroyan

Special thanks to Dickran Kouymjian, Robert Setrakian, Haig Mardikian,
David Stephen Calonne and Mimi Calter

William Saroyan Dizisi Editörü

Aziz Gökdemir

Yayına Hazırlayan

Rober Koptaş

Kapak Fotoğrafı

Fikret Otyam

Kapak Tasarımı

Mehmet Sinan Niyazioğlu

© 2008, Aras Yayıncılık

Bitlis © 1975 by William Saroyan, reprinted by permission of
The Trustees of Leland Stanford Junior University

ISBN 978-605-5753-00-9

Baskı ve Cilt

Ertem Basım Ltd. Şti. / Ankara

Tel: (0312) 640 16 23 Faks: (0312) 640 16 24

Sertifika No: 26886

Birinci Baskı: Kasım 2008, İstanbul

Üçüncü Baskı: Şubat 2014, İstanbul

SAROYAN 100 YAŞINDA
SAROYAN CENTENNIAL ՍԱՐՈՅԱՆ 100-ԻՆ ՎԵՐՆԵՐԱՆ

AMERİKA'DAN BİTLİS'E WILLIAM SAROYAN

DERLEME



İçindekiler

William Saroyan.....	7
Sunuş <i>Aziz Gökdemir</i>	9
Baba Ocağında <i>Fikret Otyam</i>	17
Saroyan'ın "Bitlis" Oyunu <i>Dickran Kouymjian</i>	61
Bitlis <i>William Saroyan</i>	72
Bir Gezinin Prizmasından William Saroyan <i>Aziz Gökdemir</i>	93
Bir Yaratıcı Amerikalımı Kaybettim <i>Ara Güler</i>	119
Saroyan'a Mektup <i>Dickran Kouymjian</i>	145
Saroyan'la Samimi Bir Sohbet <i>Garig Basmadjian</i>	151
Pağış'in Dut Kokan Havası: Saroyan'ın Bitlis Arayışı <i>David Stephen Calonne</i>	189
Bugün Saroyan'ı Kimler Okuyor? <i>Dickran Kouymjian</i>	205
EK	
Bitlis Yolunda <i>Bedros Zobyen</i>	217
William Saroyan'ın Eserleri.....	259
Fotoğraflarla İlgili Açıklamalar	262
Katkıda Bulunanlar	263
Dizin	265

William Saroyan

William Saroyan, Bitlis'ten Amerika'ya göç etmiş Ermeni bir ailenin, orada doğan ilk ferdi olarak 31 Ağustos 1908'de Kaliforniya eyaletinin Fresno kasabasında dünyaya geldi. Bir Presbiteryen rahibi olan babası, Saroyan üç yaşındayken ölünce, annesi, Saroyan'ı ve üç kardeşini yetimhaneye vermek zorunda kaldı. Yetimhanede geçirilen beş yıldan sonra çocuklar annelerine kavuşarak Fresno'da yeniden bir araya geldiler.

Eğitim sistemiyle yıldızı bir türlü barışmayan Saroyan on beş yaşında okulu terk etti. Aralarında cenaze işlerinin de bulunduğu, insana pek de ilham vermeyen birçok işte çalıştı. Asıl hedefi yazar olmaktı, bunun için bir yandan da öyküler yazmayı sürdürüyordu. Öyküleri birçok editör tarafından geri çevriliyordu. Yazmaktan neredeyse vazgeçmek üzereyken, açlıktan ölmek üzere olan genç bir yazarı anlatan "The Daring Young Man on the Flying Trapeze" adlı öyküsü *Story* dergisi tarafından 1933 yılında kabul edildi. Bu, Saroyan için bir dönüm noktasıydı. Derginin editörlerinden hiçbir davet almadığı halde, onlara, 1934 yılının ocak ayı boyunca her gün yeni bir öykü göndereceğini yazdı. Gönderdi de. Kısa sürede öyküleri *The American Mercury*, *Harper's*, *The Yale Review*, *Scribner's*, *The Atlantic Monthly* gibi dergilerde yayımlanmaya başladı. 1934 yılının ekim ayında Random House yayınevi Saroyan'ın "The Daring Young Man on the Flying Trapeze,

and Other Stories” isimli kitabını yayımlamaya hazırdı artık. Kitap o yılın en çok satan öykü kitabı oldu. Saroyan edebiyat dünyasına bomba gibi düşmüştü.

Bundan sonra, artık hep yazdı, yazmaktan ve gezmekten başka bir iş yapmadı. Bir süre Paris’te yaşadı. İçki ve kumar alışkanlığı yüzünden inişli çıkışlı bir grafik gösterse de elli seneyi aşan, başarılı ve üretken bir kariyer ortaya koydu. 1939 yılında *The Time of Your Life* adlı oyunuyla Pulitzer Ödülü’nü kazandı ama bu eserin diğerlerinden ne daha iyi ne de daha kötü olduğunu söyleyerek ödülü reddetti.

Saroyan hayatı boyunca altmışı aşkın kitap –öykü, oyun ve roman– yazdı. Düzyazıda kendine özgü bir tarz yarattı. Akıcı, konuşur gibi, coşku dolu bu edebi tarz kendi adıyla “*Saroyanesque*” olarak anılır oldu.

Kendisinin de söylediği gibi, öykülerinde tek bir şeyi anlatır Saroyan; insanı. Yazarken içten ve yalındır. Onun eserlerinde, süslü tabirler, söz oyunları aramak boşunadır; aslo- lan, öykünün bütünü ve konudur.

William Saroyan, klasik tabirle hızlı bir hayat yaşadı, dünyayı ve bu arada ata yurdu Bitlis’i gezdi, evlendi, boşandı, sonra aynı kadınla tekrar evlendi, sonra yine boşandı. 1981 yılında, doğduğu yerde, Fresno’da öldüğünde, adı Amerikan edebiyatının en iyi kısa öykü, roman ve oyun yazarları arasına çoktan yazılmıştı.

Köklerine ve atalarının kültürüne bağlılığıyla, 1935’te, Avrupa gezisinin bir durağı olarak Sovyet Ermenistanı’nı ziyaret etmiştir Saroyan. 1978’deki üçüncü ve son ziyaretinde, yetmişinci yaş gününü de dostlarıyla birlikte orada kutlar. Vasiyeti üzerine, naaşının bir bölümü Erivan’daki ünlüler panteonuna gömülür.

Sunuş

AZİZ GÖKDEMİR

Geçmişini hatırlamak mümkün değildir;
hayal edebiliriz ancak.

Richard Ford¹

Seksek adlı filmin yönetmeni Ronald Neame anlatıyor:

Oktoberfest bölümü senaryoya benim katkımdır. Malum, sokaklar trafiğe kapatılıyor, su gibi bira içiliyor, muazzam bir şenlik. Ama çekim aşamasında önemli bir sorunla karşılaştık: Walter [Matthau, filmin başoyuncusu]. “Madem bu bölüm Almanya’da geçiyor, çaresiz gitmem gerekecek,” dedi. “Ama oraya güle oynaya gitmediğimi bilesin. Yahudiyim, Almanya’da birçok akrabam öldürüldü, o yüzden nefret ediyorum oralara ayak basmaktan. Tamam, giderim, ama oturup Almanlarla rol icabı da olsa bira mira içmem. O kadar.”

“Ama Walter,” dedim, “nasıl olur, harika bir sekans olacak.”

“Gitmiyorum, Ronald. Sen orada sahneleri çek, ondan sonra gelir burada benimle stüdyoda tamamlar, ikisini birleştirirsin.”

Tabii, olacak şey değil; Walter gelmeyi reddedince bir sürü sahneyi istediğim gibi çekemeyeceğim. Derken harika bir gelişme oldu. Çekime yaklaşık on gün kala beriki damladı, “Ronald,” dedi, “benim oğlan, David, filmdeki CIA ajanı rolüne cuk oturur kanımca. Düşünür müsün?”

Ben de, “Elbette düşünürüm Walter,” dedim. “Gelip beni gör-sün.”

1 Richard Ford, “Quality Time”, *The New Yorker*, 31 Ocak 2000.

David Matthau geldi ve hakikaten role çok uygun olduğuna kanaat getirdim. Tabii, “Düşünelim bakalım; sana haber verimiz,” dedim. Ertesi sabah Walter’la konuştum, “Nasıldı David’in deneme çekimi?” diye sordu.

“David mükemmel,” dedim. “Rolü de ona vermeye hazırım, ama bir şartla. Oktoberfest’e geleceksin.”

Walter, “Pekala, geleceğim, ama pasaja girmem, o Alman puştalarıyla bira içmem,” diye kestirip attı. Ben de, “İç sahneleri stüdyoda çekip kurgularız o zaman,” diye kabullendim.

Ertesi gün başka bir rica. “Ronnie, hani beni Bermuda’ya götüren genç kız pilot rolü var ya, üvey kızım Lucy Saroyan’a ne dersin o rol için?”

Ben bir kez daha, “Aman ne iyi, gönder gelsin,” dedim. Lucy’yi ertesi gün denedik, o da çok başarılı oldu.

“Eee?” diye sordu Walter. Ben de, “Rol çantada keklik,” dedim, “ama...”

“Bu sefer şartın ne?” dedi Walter. Ben de, “Seni pasajın içine sokuyoruz,” dedim.

Walter havluyu attı, biz de sekansı tam istediğim gibi çektik.²

Seksek, sinema tarihinde iz bırakacak önemde bir film değil. William Saroyan’ın kızı Lucy’nin bu anekdotta karşımıza çıkması da tesadüften ibaret. İşin içindeki aile bağı (Walter Matthau, Lucy Saroyan’ın annesi Carol Marcus’un ikincisi kocasıdır) bir yana, yukarıdaki satırların bana hemen Saroyan’ı hatırlatmasının nedeni, onun 1964’te yaptığı, ve bu kitabımızın omurgasını oluşturan, Anadolu gezisi.

İşi kafasında yokuşa sürmek şöyle dursun, paldır küldür geliveren, “Alt tarafı nedir, İstanbul’dan arabaya atlar, Bitlis’e kadar giderim,” diyen, ve burada ayıklarla ayık, sarhoşlarla sarhoş olan; “resmi erkan” ile ise edepi bir biçimde kadeh (yeri geldiğinde ayran bardağı da olsa) kaldıran bir adam. Bir tarafta geçmişin acılarının çektiği seti

2 R. Neame ile röportaj, *Hopscotch*, Criterion Collection DVD, 2002 [1980].

sağlamlaştırılan bir bir araya gelmeme azmi, öte tarafta öcülerini elinin tersiyle itip her yerde insanı arama dürtüsü. Diyojenvari, yani dürüst insan arayışı değil, önüne illa sıfat koymadan insan arayışı.

Ve geldi. Yazdıklarına bire bir yansıması kriter alındığında ilk görünüşte beklendiği kadar verimli olmasa da (gerçi henüz yayımlanmamış metinler değerlendirmeye katılırsa bu yargıyı gözden geçirmek gerekir) bu gezi, birçok röportaj, inceleme, analiz ve anıya katalizör oldu. Biz de Saroyan'ın 100. doğum yılında ilk kez ağırlıklı olarak bu yazılardan beslenen ve çoğu bugüne kadar arşivlerde kalmış fotoğrafları gün ışığına çıkaran bir kitapla karşınızdayız.

Bu dizide şimdiye kadar yayımladığımız kitaplarda, dipnot ve sunuş yazılarını saymazsak, Saroyan'ın dünyasını okurlara tanıtmaya yükünü tamamen yazarın eserlerine yüklemiştik. Oysa yazmakla yaşamayı akraba uğraşlar olarak görmekle ünlü bir insanın dünyada bıraktığı izin, altına imzasını atıp “onayladığı” metinlerle sınırlı kalmaması doğaldı; bu nedenle dizinin ilk kitabından beri bu tür bir derleme projesi hep gündemimizdeydi.

Örneğin kitaba aldığımız uzun bir söyleşi (“Saroyan’la Samimi Bir Sohbet” – Garig Basmadjian) için “portre tamamlayıcı” bir çalışma diyebiliriz: “Saroyan kuramının tüm mantığını, herkesi kucaklayan sıcağanlık o Ermeni’yi biliyorum. Oysa insana, onun bozulabilir, yozlaşabilir haline karşı içimde, tanıdığım herkesten daha yoğun, daha gerçek, daha güçlü bir öfke var.”

Buna benzer biçimde, tarladaki öküzün boynuzuna şapkasını yerleştirerek eğlenirken Fikret Otyam’ın objektife yakalanan Saroyan’ın, Ara Güler’in film karelerinde ve defterinde (“Bir Yaratıcı Amerikalımı Kaybettim”) bıraktığı iz oldukça farklıdır.

Alaylı/akademisyen, yerli/diyasporik, ve Ermeni/Türk yazarları bir araya getiren, kimi yazıları iyimser ve coşkulu, diğerleri daha tereddütlü ve kurcalayıcı olan bu yazılar yumağında, sizi bilmem ama ben zaman zaman aynı olayların, aynı günlerin anlatımını farklı ya-

zarların kaleminden okurken (ya da başka kitaplardaki anlatılarla karşılaştırınca) bazı *Rashomon*vari kırılma noktaları görmekten kendimi alamıyorum.³

Örneğin bir anlatıda (“Baba Ocağında” – Fikret Otyam), konuğumuz Saroyan oldukça coşkulu, dostlar arasında olmaktan memnun ve mesut, belki sessiz ve derinden bir hüznü okşar ama şamata-gırgırı elden bırakmaz bir görünüm sergilerken, bir başkasında (“Bitlis Yolunda” – Bedros Zobyen) bu neşeyle birlikte onu kederlendiren konular üzerine dostlarıyla paragraflar dolusu düşüncelere daldığını görüyoruz.

Başka bir yazıda (“Saroyan’a Mektup” – Dickran Kouymjian) Ermenilerce ölüm-kalım mücadelesi, hatta katastrofun zar zor bertaraf edilen son perdesi olarak algılandığına kuşku bırakılmayan Sardarabad muharebesi, alışlagelmiş anlatılarda 1918 yılında dalga dalga Bakü’ye doğru ilerleyen Osmanlı ordusunu kısa bir süre için yavaşlatan bir faktör, küçük bir dipnot olarak kendine yer bulabilir ancak. İşin ilginç, savaşın bu son yılında “zafer”ler o kadar kısa süreli oluyor ki, Mayıs ayında Osmanlı ordusunun alamadığı Sardarabad’da savaş sonuna gelindiğinde korkuların gerçekleşip demografik tablonun tamamen değiştiğini, bu kez halkın Müslümanlardan oluştuğunu ve onların da, savaş mağlubu Osmanlı ordusu mütareke gereği çekilince Ermeni birliklerin yapacaklarından korktuğunu İsmail Hakkı Sunata’nın anılarından okuyoruz.⁴ Dönemin tarih atlaslarında 1914-1921 yıllarında Kafkas cephesini özetlemeye çalışan hari-

3 Kitapta yer almadığı için ana metinde değinmeyeceğim, ama bunların belki en ilginç, 27 Mayıs 1964 tarihli *Cumhuriyet*’te yer alan kısa bir haberin şu satırları: “Geziler yüzünden iki aydan beri çalışma fırsatı bulamayan yazar, dünden itibaren yazılarını kaleme almaya başlamış, ‘Komediler’ serisine ilaveten ‘İstanbul Komedi’si’ni yazmaya koyulmuştur.”

Adı geçen yapıtın, muhabirin zihnindeki komedi imgesiyle pek örtüşmeyeceğini ilerleyen sayfalarda göreceksiniz.

4 İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu’dan Kafkaslara: Birinci Dünya Savaşı Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, 2005, s. 583.

talara bakınca sürekli yer değiştiren sınırlar, bir o yöne bir bu yöne uzanan, kimi zaman makarna gibi burulan, kafalar karışmasını diye yılına ve ordusuna göre farklı renklere boyanan oklar insanın başını döndürüyor. Bu askeri satranç tabakasını kazıyınca ortaya çıkan siviller katmanıyla, aşağıda göreceğimiz gibi neredeyse arkeolojik bir çalışma gerektiriyor. Bu tür kazıların yalnız kürekle değil kalemle de yapılabileceğini, ve burada Sunata derken Saroyan'ı da düşündüğümü belirtmeye herhalde gerek yok.

Gerek kitapta ayrıntılı inceleme yazıları (“Saroyan’ın ‘Bitlis’ Oyunu” – Dickran Kouymjian; “Pağış’in Dut Kokan Havası: Saroyan’ın Bitlis Arayışı” – David Stephen Calonne) ışık tuttuğu için, gerek yer verdiğimiz tek özgün Saroyan metni olduğu için kitabın merkezinde duran “Bitlis” adlı kısa oyuna özellikle değinmek istiyorum.

Saroyan’ın 1970’li yıllarda yazdığı diğer oyunlarda olduğu gibi burada da, yazar, yüksek sesle düşünürken kafasında çatışan bakış açılarını farklı karakterlerin ağzından birbirinin karşısına çıkarıyor. Oyunda, Saroyan’ın Bitlis’le olan ilişkisi, bir yere ait olmak, orayı terk etmek, geri dönmek gibi çeşitli temalar, kimi zaman birbiriyile çelişen ifadelerle veriliyor. “Ara” ve “Bedros” her ne kadar gerçek kişiler olsa da, edebiyatın tanıdığı özgürlükle yıllar sonra yazılan konuşmaların büyük ölçüde yazarın şekillendirdiği repliklerden oluştuğunu en güçlü olasılık olarak kabul etmek gerekiyor. Saroyan bu replikleri oradan oraya sıçrayan bir ateş topu gibi kurgulamış: Örneğin Bitlis’in kime ait olduğuna dair, toplamı bir dakikayı bulmayan bir konuşmada önce aidiyet bağlamında toprak konuşuluyor (WS), bu gerçekçi bir yaklaşımla dengeleniyor (Ara), Soğuk Savaş’ın fantastik bir senaryosuna gönderme yapılıyor (Bedros, sonra WS buna tekrar değinecek), ve çember, insanların kardeşliğini kan bağına bağlayan yaklaşımı küçümseyen bir ifadeyle dönüşünü tamamlıyor (yine WS: “Yani, yaşlı adam memleketi olarak hiç bilmediği bir şehre gidecek, sırf Ermeniler olduğu için de orası anında memleketi olacak.”).

Kanımca metnin tümünde öne çıkan kavram, Ermenilerin Bitlis'e olan ihtiyacından çok (ki bu, okuyanın kafasında, alıp cebine koyup götürmek, koparıp Ermenistan'a katmak, 1916'da Rus ordusunun başlattığını bitirmek gibi çeşitli biçimlerde canlanabilir), Bitlis'in Ermenilere olan ihtiyacı. Hrant Dink'in "bu topraklarda gözü olma" konusuna getirdiği yorumu hepimiz hatırlıyoruz: gelip toprağın altına girmek. Saroyan'ın bu tek perdelik iç monoloğu da bunun daha cesur bir türevi: bu topraktan gidenler (sağ salim ve başları dik) geri dönsün.

"Böyle tanımak istemediğimiz bir Saroyan bu," diyenler olabilir. "Neden 'bizim' diyor hep?" Bu tür reflekslerin bizi ileriye değil geriye götüreceğini düşünüyorum. Saroyan'ın 1964 gezisi, gezi boyunca sanki buna susamış gibi önüne gelenle –mümkünse rakı eşliğinde– konuşması, bana şu sıralar oldukça moda bir önerme olan "önkoşulsuz diyalog" yaklaşımının öncüsü gibi görünüyor. Eğer Saroyan ve gezide karşısına çıkan Türklerin ve Kürtlerin düşünce evreni tamamen örtüşseydi, (bugün hâlâ orasından burasından yakalamaya çalıştığımız) diyalog diye bir gereksinmemiz olmazdı. Daha genel kapsamlı olarak ifade etmek gerekirse, masa başına oturan taraflar, fikir birliği ettikleri için değil, anlayamadıkları için oradadırlar. Asırlık sorunlar öyle kolay kolay çözülüyor.

Bu da beni yukarıda andığım savaş kurbanı sivillere ve "arkeoloji" terimine getiriyor tekrar, ve bunun örneği için yine Sunata'ya dönüyorum. Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında, Rusların Doğu Anadolu'dan çekilmesinin ardından doğuya doğru ilerleyen ordu, 1918 yılının mayıs ayında harap olmuş bir köyün yanı başında konaklıyor:

Yakınımdaki yıkık bir binanın duvarları ortasına bir apteshane yaptırmak istedim. İki nefere bir çukur kazdırmaya başladım. Bir insan kafası çıktı. Başka bir yeri kazdırdım. Bir kadın başı, saçlarıyla birlikte çıktı. Bunları toplayıp bir yere gömdüreyim, diye düşündüm. Az bir miktar kazmakla on bir kafatası çıktı meydana. Aralarında erkek ve kız çocuk başları da var. Bunları, uzun saçlardan, kafaların irili ufaklı olmasından anlıyorum.

Çıkan başları duvarın üzerine dizdirdim. Kazmakta devam etsem durmadan çıkacak. Vazgeçtim hela çukuru kazmaktan.

Burada bir katliam yapılmış. Ölenler kim? Öldürenler kim? Ernis'in halkı, Ermeni mi, Türk mü, Kürt mü? Bilinmiyor. Köyde tek bir adam yok.⁵

Görülüyor ki bu toprakları sıkınca yalnız “şüheda” değil, sıradan insanlar da fıskırıyor. Bu oldukça basit, ama basit olduğu kadar da çoğumuza uzak bir gerçek. Çözüm, varsa eğer böyle bir umut, kahramanlık fetişizminden sıyrılıp ortak geçmişimizi arayabilmek, ve insan olarak bizi ortak kılan şeyleri yakalayabilmek. Ya da Ara Güler'in yazısında özetlediği gibi: “İnsanların birbirlerine ne kadar yakın olduklarını, en büyük mutlulukların küçücük şeylere bağlı olduğunu, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar insanların bu küçücük şeylerin birikintisiyle yaşadıklarını, bunlarla mutlu olduklarını [Saroyan] da, ben de biliyordum.”

Geçmişin eli sıkıydı; geleceğin bize barış dolu günler getirmesi umudu ve özlemiyle...

5 Sunata, s. 477-78.



FİKRET OTYAM ve WILLIAM SAROYAN • BITLİS, 1964